

POVIJEST JEDNOG SUKOBNA ZA BUDUĆNOST NOVIH SUSRETA; TURSKA PRISUTNOST U DALMACIJI OD 16. DO 18. STOLJEĆA

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog na Klisu 18. siječnja 2024. godine, Ivan Bodrožić, Maja Rončević, Doris Žuro (ur.)

Dana 20. studenog 2024. na Katoličko-bogoslovnom fakultetu u Splitu predstavljeno je elektronično izdanje *Zbornika* objavljenog na hrvatskom jeziku. Urednici su najavili da će se sljedeće godine pridružiti i ono na engleskom te će se tiskati određeni broj primjераka na oba jezika. *Zbornik* donosi devet znanstvenih radova koji obrađuju političku, društvenu i vjersku stvarnost na hrvatskom dijelu jadranskog priobalja od 16. do 18. stoljeća. Radovi su pisani na osnovi izvorne građe prikupljene u državnim i privatnim arhivima, ali i postojeće literature o pojedinoj temi, pri čemu, u oba slučaja, sabiru i nadograđuju prethodne spoznaje o navedenim pitanjima. O ozbiljnosti uredničkih i autorskih napora svjedoči činjenica da je *Zbornik* nastao uz potporu projekta Sveučilišta Oxford u okviru programa „New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe“ koji financira Zaklada John Templeton. Time se dobiva značajna međunarodna komponenta, jer radovi u *Zborniku*, napisani na originalnim izvorima i na engleskom jeziku, postaju nezaobilazna referenca navedenog susreta dviju kultura na našem političkom prostoru. Time se stručna i opća domaća i međunarodna javnost dodatno upoznaje s bogatstvom našeg povijesnog iskustva, sve dragocjenijeg u pojačanim političkim napetostima koje se često tumače iz vjerske perspektive.

U zadnje vrijeme bilježimo povećano historiografsko zanimanje za međukonfesionalne odnose na jadranskoj granici. Trajna povijest sukoba na Bliskom istoku tome ide u prilog. Postoji veliki, međunarodni interes za objavljivanje djela o suživotu i sukobima. O navedenom zanimanju svjedoči najnovija knjiga Noela Malcolma, *Agents of Empire. Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World*, Penguin Books, 2016., s istočnojadranskom obalom u središtu zbivanja, koja je pobudila svjetski interes. Strani povjesničari željni su dubinskih, mikrohistorijskih istraživanja navedenih fenomena na jadranskoj obali koja mogu ugraditi u svoje sinteze i komparativne studije, no često se mogu služiti

jedino engleskim jezikom. S univerzalnom krizom humanistike na američkim su i europskim sveučilištima ukinuta ili smanjena sredstva koja su podržavala dopunske tečajeve hrvatskoga i ostalih slavenskih jezika. Stoga je pohvalno i korisno da se knjiga pojavila nepunu godinu nakon održanog skupa na Klisu, da je plod međunarodne suradnje te da će se, ponavljamo, objaviti na oba jezika.

Hrvatska historiografija posjeduje bogatu tradiciju i produkciju tema vezanih za osmansko-kršćanski ranonovovjekovni dodir na Jadranu. Radovi *Zbornika* produbljuju postojeće spoznaje. S time u vezi posebno se ističu prva tri rada pisana većim dijelom na novootkrivenoj izvornoj građi: radovi Ivana Bodrožića i Maje Rončević: „Važnost Klisa u vrijeme osmanske vlasti (1537.-1648.) prema novoobjavljenim turskim dokumentima“, potom Nevena Isailovića i Aleksandra Jakovljevića: „Uloga Hercegovačkog sandžaka u širenju osmanskog utjecaja na područje između Neretve i Cetine u kasnom srednjem i ranom novom vijeku“ te rad Zdenka Dundovića: „Pokršteni Turci u 17. stoljeću prema matičnim knjigama župe sv. Dujma u Splitu“. Ovi uvodni radovi pružaju nov, detaljan uvid u pulsiranje svakodnevnog života na području preklapanja osmanskog i kršćanskog svijeta.

Zbornik dotiče različita geografska područja od Trebinjsko-mrkanske biskupije do Like, razna povijesna razdoblja u podjednako važnim i raznovrsnim temama, od osmanskog zaposjedanja Hercegovine u 15. stoljeću do suvremenih inicijativa pape Franje u uspostavi i produbljanju dijaloga kršćana i muslimana. Rasvjetljava područje širokih međunarodnih poteza, ali i najdublja psihološka stanja vezana uz vjerska preobraćenja. Analitički sabire spoznaje o zaokruženim povijesnim cjelinama poput navedene Trebinjsko-mrkanske biskupije u radu Milenka Krešića, Like u članku Nikole Vranješa, Poljičko-radobiljskog dekanata u radu Alojzija Čondića, pastoralno djelovanje franjevac na području Dalmacije u studiji Ivica Jurića, problem „drugosti“ u radu Klare Čapalije te susret kršćanstva i islama u misli pape Franje u članku Ivana Macuta. Opisuju čudne i kontradiktorne svjetove koji su nas oblikovali, pružajući i nama i stranim čitateljima detaljan prikaz okruženja koje nas je formiralo.

Sadrže temeljne reference za pisanje znanstvenih radova o pojedinim temama s gusto napisanim tekstovima i bogatim, opširnim bilješkama. Uključuju kako izvore tako i modernu literaturu pa dobro ocrtavaju trenutno stanje istraženosti, *status questionis* o pojedinom pitanju. Kako je istaknuto u uvodnom članku o kliškoj tvrđavi nude pogled iz novoga kuta na mnogo toga što se već dije-

lom znalo o stanju u Dalmaciji pod turskom upravom. U *Zborniku* je razvidno da su nakon prve faze pustošenja osmanske vlasti nastojale integrirati i novoosvojena područja i dijelove ranijih elita u svoj sustav, dajući im važne položaje u upravi. U *Zborniku* je posebno značenje dano Poljicima, u kojima zajednica lokalnih plemića štiti svoju autonomiju sporazumima s Osmanlijama i s Mlečanima. Naglašeno je značenje franjevačkih samostana, posebno franjevača današnje Provincije Presvetog Otkupitelja kao preostalih otoka kršćanstva u nikada mirnom osmanskom moru. Franjevcima su pomagali i dijacezanski svećenici glagoljaši koji su pastoralno djelovali i živjeli s vjernicima služeći se u bogoslužju staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije, bližem puku od službenoga latinskog. Posvuda je razvidno kako je na razini uredbi vladao zakon i pravda, no na razini svakodnevnoga života bilo je mnogo problema i nepravdi, posebno na granici, gdje su se naši ljudi našli u žrvnju sukoba. Objavljena i neobjavljena izvješća trebinjsko-mrkanskih biskupa i pojedinih svećenika u Archivio storico „de Propaganda Fide“ u Rimu pokazuju kako su ovdašnji katolici s područja jugoistočne Hercegovine, odnosno područja Trebinjsko-mrkanske biskupije posebno za vrijeme ratova često bili izloženi hajdučiji s mletačke i razbojništvu s osmanske strane; izloženost pljačkama i zarobljavanjima pokretala je velike migracije, kako u unutrašnjost Osmanskog Carstva izvan dosega mletačkih hajduka i osmanskih razbojnika, tako i na mletačko područje zbog mletačke imigracijske politike i nesnosnog života pod Osmanlijama. Vjerski svjetovi još su uvijek otvoreni, o čemu svjedoče upisi o krštenju muslimana i Židova u župi sv. Dujma u Splitu koji su potom uspoređeni s pokrštaivanjem inovjereca u drugim dalmatinskim komunama tijekom 17. stoljeća. Dok su u drugim stranama samostani i katolicizam općenito nakon oslobođenja od Turaka ponovno oživjeli i procvjetali, vidimo da se u Lici i Krbavi to nije dogodilo te je trebalo čekati tek najnovije vrijeme da bi se to zbililo.

Zbornik se dakle prikladno naslanja na vrlo popularnu tematiku onoga što bi se konceptualnim rječnikom, koji široke procese nastoji uokviriti jednim izrazom, danas definiralo pojmom „orijentalizma“ te produbljuje tu tematiku. Pojam je 1978. u svojoj istoimenoj knjizi promovirao američki povjesničar palestinskog porijekla Edward Said, upozorivši na njegovo pejorativno značenje u svijesti zapadnog čovjeka te kako je služio i još uvijek služi kao misaona platforma za pokretanje i opravdavanje ratova na području islamskog svijeta. Taj problem „drugosti“ dramatično je zaoštren u knjizi *Clash of Civilizations* (1996.) američkog politologa Samuela P. Hun-

tingtona. Koncepti „orijentalizma“ i vjerske „drugosti“ protežu se u svim radovima *Zbornika*, a posebno u radu koji analizira grafike iz knjižnih izdanja koja se čuvaju u knjižnici franjevačkog samostana Uznesenja Marijina na Poljudu, u kojima se vidi da početkom 15. stoljeća dvije vjerske drugosti islama i *židovstva* zauzimaju uloge mučitelja ili progonitelja Krista, no da su u drugoj polovici 17. stoljeća pripadnici islama etablirali kao dominantni drugi. Pitanje vjerske tolerancije predstavlja važan izazov za vodeće religije današnjice. Tolerancija je u srži autentičnog kršćanstva, a to je razvidno u radu o apostolskim putovanjima pape Franje i dvojice njegovih predšasnika u islamske zemlje ili one sa značajnim ili većinskim udjelom muslimana, na kojima dominiraju teme mira, dijaloga, vjerske slobode te, konačno, poštivanje identiteta. Tim se putovanjima i nastupima šire obzori međureligijskog dijaloga i radi na mirnom suživotu kršćana i muslimana, a pozitivne odgovore na ta nastojanja pronalazimo i s druge strane.

Međureligijski susret ne predstavlja izazov samo za crkvene i svjetovne poglavare u globaliziranom svijetu. On je izazov i za povjesničare. Vladajuća je ideologija liberalnog progresivizma na Huntingtonovu knjigu odgovorila tih godina Fukuyaminom zabludom o kraju povijesti i posljednjem čovjeku (*The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992.), ističući da će pobjedom liberalne demokracije nakon pada Berlinskog zida prevladati univerzalno, globalizirano svjetsko carstvo više-manje niveliranih svjetova, bez sukoba. Tragom rečenog ovaj *Zbornik* dolazi u vrijeme kada humanistika, pogotovo povijest nije u modi jer se u vladajućoj ideologiji liberalnog progresivizma povijest shvaća kao izvor sukoba i problema, a izvor je sukoba i problema jer po prirodi stvari ističe identitete, a svako je isticanje identiteta onog nacionalnog, spolnog, socijalnog po njima štetno jer zagovara nadmoć i hegemoniju, a ne jednakost i ravnopravnost. Progresivisti su na žalost velikim dijelom u pravu kada se radi o historiografskom proučavanju drugosti. Tema je drugosti, kako uvodno ističe Said u svojoj knjizi, lako podložna manipulaciji i organizaciji kolektivne strasti koja nikada nije bilo očitija nego u naše vrijeme, kada se mobilizacija straha, mržnje, prijezira, samoponosa i arogancije očituje u mnogim povijesnim radovima koji dotiču teme interkonfesionalnosti. Dodaje da je ovakav pristup iskrivljene historiografije dio misaonog pooštavanja stiska Zapada, ponižavajućih generalizacija i trijumfalističkog klišeja, dominacije grube moći u sprezi sa simplicističkim prezirom prema neistomišljenicima i „ostalima“, kako bi nametnuli vlastite oblike života koje će ovi niži ljudi slijediti. U stvarnosti pronalazi odgovarajući korelativ

u sukobima, pljački, razaranju i ubojstvima kojima svjedočimo od Ukrajine do Afganistana

I ovaj je *Zbornik* djelo o kulturi, povijesti ideja i moći. Premda piše o rano-novovjekovnim povijesnim temama, povezan je s burnom dinamikom suvremene povijesti. Svako historiografsko djelo koje se bavi ovim najosjetljivijim područjem povijesne duhovnosti i međuvjerskih odnosa nosi veliku odgovornost. Povjesničari katolici, na osobit način, imaju zadatak biti vjerodostojni o ovoj temi. Katolički povjesničar polazi od istine Objave da je ljudska povijest linearno zbivanje, koje ima svoj početak i kraj. Katolički povjesničar zna tko je Gospodar Povijesti, no isto tako zna da po svoj slobodnoj volji stvaramo povijest koju onda tumačimo po racionalnim pravilima povijesne metodologije. Stoga povijesno znanje o drugim ljudima i drugim vremenima treba biti rezultat razumijevanja, suosjećanja, pažljivog proučavanja i analize na obostranu korist, a ne dio sveukupne navijačke kampanje samopotvrđivanja, ratobornosti i otvorenog rata, o čemu Said govori. Postoji duboka razlika između volje za razumijevanjem u svrhu suživota i humanističkog proširenja horizonata, s jedne strane, i volje za dominacijom u svrhu kontrole i vanjske dominacije, s druge. Kad se govori o pitanjima nepravde i patnje, to uvijek treba činiti unutar konteksta koji je uvelike smješten u povijesti, kulturi i socioekonomskoj stvarnosti. Umjesto apstraktnih ideja koje slave iznimnost, omalovažavaju relevantnost povijesnog konteksta i gledaju na druge kulture s podrugljivim prezirom, povijesni pristup, očitovan i u ovom *Zborniku*, mora polaziti od racionalnih argumenata i povijesnih činjenica uz uvažavanje navedenoga moralnog načela da na osnovi slobodne volje ljudska bića stvaraju vlastitu povijest i snose odgovornost za nju. U povijesti ne smijemo tražiti opravdanje za naše suvremene prijestupe, no jednako tako ne smijemo je ni uljepšavati. Povjesničari su najsigurniji i najvjerodostojniji kada se ravnaju po onoj učiteljskoj, Rankeovoj: „Pišite onako kako je bilo“!

Zbornik otkriva tri strateška cilja povezana s ovom promišljanjima. Prvi je da je naša uloga po ovom pitanju proširiti polje rasprave. Međunarodna suradnja uredništva *Zbornika* s Oxfordom te osnivanje Centra za hrvatske, mletačke i osmanske studije na Splitskom sveučilištu, uz sudjelovanje uvaženog osmanista svjetskog glasa prof. Michaela Ursinusa, koraci su u pravom smjeru.

Drugi cilj koji projekt i *Zbornik* određuju jest važnost metodološkog osposobljavanja za proučavanje ovog područja. Svaka naša knjiga pohvala je ljudima koji mogu filološki tumačiti tekst i kontekst. Moramo njegovati kulturu utemeljenu na arhivskim istraži-

vanjima, ulaziti u život pisanog teksta viđenog iz perspektive toga vremena i njegovog autora. S time povezano, ne vršiti transmisiju modernosti u prošlost, jer ćemo doći u napast da je sagledamo kao povijest otuđenja i neprijateljstva prema drugom vremenu i drugačijoj kulturi.

Treći cilj koji *Zbornik* određuje jest da na temelju proširenog polja istraživanja, novih tema i istraživača sazrijeva vrijeme za korak prema sintezi, u ovom slučaju prema povijesti „dviju Dalmacija“. Istražiti političke odnose, sukobe, koegzistenciju, vojnu revoluciju, gospodarske, poglavito zemljišne sustave, vjerske dodire, razlog uspjeha Mlečana u prodoru do Dinare i Kamešnice, teme su za jednu veliku sintezu, koja se mora napisati na hrvatskom i engleskom jeziku, a kojoj će radovi i ovog *Zbornika* značajno pridonijeti.

Josip Vrandečić